

İsim-Fiil Kipi Dönüşümü Bağlamında Kıraat Farklılıkları ve Bunların Anlama Yansımaları

Mehmet Kılıç

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,

Kıraat İlmi Anabilim Dalı

Assistant Professor, Medeniyet University, Faculty of Theology,

Department of Qirā'āt Science

Istanbul / Turkey

mehmetkilic7161@hotmail.com

orcid.org/0009-0005-4909-0662

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 7 Şubat / February 2025

Kabul Tarihi / Accepted: 27 Nisan / April 2025

Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran / June 2025

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Haziran / June

Sayı / Issue: 25 **Sayfa /Page:** 289-315

Atıf / Cite as: Kılıç, Mehmet. "İsim-Fiil Kipi Dönüşümü Bağlamında Kıraat Farklılıkları ve Bunların Anlama Yansımaları [Qirā'āt Variants in the Context of Noun-Verb Mood Transformation and Their Reflections on Understanding]". *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 25 (June 2025): 289-315.
<https://doi.org/10.18498/amailad.1635214>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı ve Lisans / Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Qirā'āt Variants in the Context of Noun-Verb Mood Transformation and Their Reflections on Understanding

Abstract

In Arabic grammar, a word is classified as either a noun, a verb, or a particle. According to this classification, nouns refer to entities such as humans, animals, and plants, while verbs denote meanings that are limited to one of three time frames: past, present, or future. Within the context of qirā'āt (variant readings of the Qur'an), there are occasional instances where a word categorized as a noun appears in a verbal form, or vice versa. Such occurrences enrich the semantic depth of the verses and, in some cases, clarify ambiguities found in verses that might otherwise be considered elliptical or obscure when viewed through a single reading. This article focuses on noun-verb form transformations observed in the qirā'āt (variant Qur'anic readings), which, although rare, contribute significantly to the semantic richness and diversity of Qur'anic verses. While previous studies on this topic do exist, it has been observed that they primarily address variations occurring within the same grammatical category. Moreover, the limited number of existing studies tend to restrict their scope to specific qirā'āt or particular word forms. As far as can be determined, there has been no comprehensive study to date examining inter-categorical transformations—such as a word appearing as a noun in one reading and as a verb in another—and the impact of such changes on the meaning of the text. What distinguishes the present study from previous works is its systematic treatment of inter-categorical tense/form transformations—an area that has not been sufficiently addressed. In this context, the primary aim of the study is to identify how transformations between nominal and verbal patterns occur within the framework of qirā'āt variations and to assess the semantic impact of these transformations through selected examples. This evaluation is conducted within the scope of the well-known (mashhūr) qirā'āt, while anomalous (shādh) qirā'āt are excluded from the scope of the study. This is due to the assumption that, although noun-verb transformations are quite rare in the mashhūr readings, they occur with much greater frequency in the shādh ones. Given the limitations of an article-length study, the exclusion of the shādh qirā'āt is deemed a reasonable constraint. The study identifies three primary types of noun-verb form transformations observed in the qirā'āt: (1) past tense verb to active participle (ism al-fā'il), (2) past tense verb to verbal noun (maṣḍar), and (3)

present tense verb to active participle. In the Qur'an, there are three examples for the past verb–active participle transformation, six for the past verb–verbal noun transformation, and four for the present verb–active participle transformation. These three transformation patterns are analyzed in the article from both linguistic and semantic perspectives. It has also been found that the words subject to transformation have rich equivalents in Arabic. The qirā'āt variations examined in these examples are shown to result in semantic shifts. However, it has also been observed that exegetes and qirā'āt scholars sometimes merely cite these variations and attribute them to specific readers without providing any interpretative commentary. Nonetheless, the interpretations offered by scholars of qirā'āt and tafsīr occasionally diverge. A prominent example of this is the differing evaluations by al-Akhfash and az-Zajjāj regarding the variant readings found in verses 14 and 15 of Sūrat al-Balad. Although the noun-verb transformations fall primarily under the domain of farsh al-ḥurūf, this study also briefly touches upon rasm al-muṣṣḥaf and waqf, which are sub-disciplines of qirā'āt. In conclusion, the noun-verb form transformations found among the variant qirā'āt reflect subtle semantic nuances within the layers of Qur'anic meaning and contribute to the unveiling of different aspects of the Divine intent (murād ilāhī). However, these variations never constitute a contradiction; rather, they enrich the meaning and hold significant value as a resource for linguistic studies. Accordingly, such transformations open new avenues for Qur'anic exegesis and illuminate the relationship between qirā'āt and the Arabic language.

Keywords: Qirā'āt, Tafsīr, Name of the Perpetrator, Verb, Infinitive, Present Tense Verb.

İsim-Fiil Kipi Dönüşümü Bağlamında Kıraat Farklılıkları ve Bunların Anlama Yansımaları

Öz

Arap dil bilgisinde bir kelime ya isim ya fiil ya da harf olarak sınıflandırılmaktadır. Bu tasnife göre isimler; insan, hayvan ve bitki gibi varlıklara ad olurken fiiller ise kendi içinde bir manaya delalet eden ve üç zaman diliminden (geçmiş, geniş, gelecek) biriyle sınırlı olan kelime gruplarını kapsamaktadır. Kıraat farklılıkları bağlamında bu gruplardan isim konumundaki bir kelimenin fiil formuna veya fiil konumundaki bir kelimenin isim formuna dönüşmesine az

da olsa rastlanmaktadır. Bu durum, âyetlerin anlamına zenginlik katmakta, hatta bazen mücmel olarak sayılabilecek âyetlerdeki kapalılık başka bir kıraat vechiyle ortadan kalkmaktadır. Bu makale, kıraatlerde nadiren rastlanan, ancak âyetlerin mefhumuna çeşitlilik ve zenginlik katan isim-fiil kipi dönüşümlerini konu edinmektedir. Konu hakkında daha önce yapılan çalışmaların varlığıyla birlikte bu araştırmaların genellikle aynı kelime türü içinde görülen farklılıklara dair yapıldığı müşahade edilmiştir. Daha önce yapılan sınırlı sayıdaki bu çalışmaların yalnızca belirli kıraatlerle ve kelime formlarıyla sınırlandırıldığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda bir kelimenin bir kıraatte isim, başka bir kıraatte fiil formuyla okunması gibi kelime türleri arası dönüşümler ve bunların manaya etkisi üzerine yapılmış bir çalışma tespit edilebildiği kadarıyla mevcut değildir. Elinizdeki bu çalışma önceki çalışmalardan ayıran tarafı ise yeterince işlenmemiş olan türler arası kip dönüşümlerini sistematik şekilde ele almıştır. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı; isim ve fiil kalıpları arasındaki dönüşümlerin kıraat farklılıkları bağlamında nasıl gerçekleştiğini örnekler üzerinden ortaya koymak ve bu dönüşümlerin anlam üzerindeki etkilerini değerlendirmektir. Bu değerlendirme, meşhûr kıraatler bağlamında yapılmış ve şâz kıraatler çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Zira meşhur kıraatler çerçevesinde çok az sayıda olan isim-fiil kipi dönüşümünün, şâz kıraatler alanında çok daha fazla olduğu düşünülmektedir. Makale çalışmasının sınırları düşünüldüğünde, çalışmada şâz kıraatlerin kapsam dışı bırakılmasının makul olduğu anlaşılmıştır. Çalışmada, kıraatlerde isim-fiil kipi dönüşümünde gözlemlenen üç temel dönüşüm tipi tespit edilmiştir: Mâzî fiil-ism-i fâil, mâzî fiil-mastar, muzârî fiil-ism-i fâil. Bu formlardan Kur'ân'da mâzî fiil-ism-i fâil sigaları için üç, mâzî fiil-mastar sigaları için altı, muzârî fiil-ism-i fâil sigaları için dört örnek bulunmaktadır. Makalede bu üç form hem dil bilimsel hem anlamsal boyutlarıyla incelenmiştir. Ayrıca dönüşüme konu olan bu kelimelerin Arapça'da zengin karşılıklarının da olduğu saptanmıştır. Ele alınan örneklerdeki kıraat farklılıklarının anlamda farklılaşmalara sebep olduğu tespit edilmiştir. Ne var ki müfessirlerin ve kıraat âlimlerinin zaman zaman herhangi bir yorum getirmeden ilgili kelimedeki kıraat farklılıklarını zikrederek okuyana nispet etmenin ötesine gitmedikleri de mülâhaza edilmiştir. Bununla birlikte kıraat ve tefsir âlimlerinin yaptıkları yorumlar zaman zaman farklılıklar göstermektedir. Bu duruma en bariz örnek, Beled sûresi'nin 14. ve 15. âyetlerinde yer alan kıraatlerle ilgili Ahfeş ve Zeccâc'ın

yaptıkları değerlendirmedir. Ayrıca isim-fiil kiplerinde meydana gelen bu dönüşümler ferşü'l-hurûfun konusu olmakla birlikte çalışmada kıraat ilminin alt disiplini olan resmu'l-mushafa ve vakf konusuna da kısmen değinilmiştir. Sonuç olarak farklı kıraat vecihleri arasında yer alan isim-fiil kip dönüşümleri, Kur'ân'ın anlam katmanlarında önemli nüanslar barındırmakta ve murâd-ı ilahinin farklı yönlerinin ortaya çıkmasına vesile olmaktadır. Bununla birlikte bu farklılıklar, hiçbir zaman herhangi bir çelişki teşkil etmediği gibi beraberinde bir anlam zenginliği getirmekte ve dilbilimsel çalışmalar için de büyük bir önem ve kaynaklık arz etmektedir. Dolayısıyla bu dönüşümler, Kur'ân tefsirine yeni kapılar açmakta ve kıraat-Arap dili ilişkisini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Tefsîr, İsm-i Fâil, Fiil, Mastar, Muzârî Fiil.

Giriş

Kur'ân kelimelerinin edâ durumlarını ve okunuş farklılıklarını nakledenlerine nispet eden,¹ kelimelerin yazılışındaki şeddeli-şeddesiz vb. durumlarını² inceleyen, keza Kur'ân kelimelerinin hatasız seslendirilmesini ve onu her türlü tahrif ile tağyirden korumayı amaçlayan³ bir disiplin olarak temayüz eden kıraat ilmi, başlangıcından günümüze kadar incelenmeye değer görülmüş bir disiplindir.

Kıraat ihtilaflarının cari olduğu kelimeler ve kelime grupları incelendiğinde bu farklılıkların fiil, emir, isim, edat, zamir gibi kelime türleri veya fiillerin mâzî, muzârî ve emir formları üzerinde gerçekleştiği görülmektedir. Kıraat farklılıklarına gelince onlar, kıraat edebiyatında *usûl*⁴ ve *ferş*⁵ olarak isimlendirilen iki başlık altında incelenmektedir. Bu

¹ İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf, *Müncidü'l-mukriîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1400/1980), 3.

² Muahmmmed b. 'Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1404/1984), 1/318.

³ 'Abdu'l-'Alî el-Mes'ûl, *el-İdâh fî 'ilmi'l-kırâât* (Ürdün: 'Âlemü'l-Kütüb, 1428/2008), 7.

⁴ Usûl, kıraat ilminde her genel kuralın şartlar oluştuğunda her yerde aynı hükmü almasıdır. Bunlara med, kasr, izhâr, idğâm, feth, imâle örnek olarak gösterilebilir. bk. Ali Muhammed ed-Dabbâ', *el-İdâe fî beyâni usûli'l-kırâe* (Kahire: el Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1420/1999), 10.

⁵ Ferşü'l-hurûf: Ferş lügatte yayma, serme gibi anlamlara gelmektedir. Kıraat ilminde ise Kur'ân sûrelerini ele alarak kıraat farklılıkları bakımından âyet âyet inceleme ve ortaya çıkan kıraat ihtilaflarını gruplar halinde analiz etmeye denir. bk. Muhsin Demirci, *Tefsîr*

çalışmada ise bir kıraatte isim olarak okunurken başka bir kıraatte fiil formunda okunan kıraat farklılıklarının örnekler üzerinden ele alınması amaçlanmaktadır.⁶

Arap dili morfolojisinde bir kelime ya isim ya fiil ya da harf olarak gruplandırılmaktadır.⁷ Bu tasnife göre isimler; insan, hayvan ve bitki gibi varlıklara ad olurken⁸ fiiller ise kendi içinde bir manaya delalet eden ve üç zaman diliminden (mazî, muzârî, müstakbel) birine bağlı olan kelime gruplarını kapsamaktadır.⁹ Bu temel ayrım, bir kıraatte fiil olarak okunan bir kelimenin başka bir kıraatte isim olarak okunması durumunda, bu değişimden anlamın etkilenebileceğini ortaya koymaktadır. Ayrıca Arapçadaki bu üçlü tasnif dikkate alındığında aynı formdaki kelime grupları içindeki kıraat farklılıklarının ciddi bir nicelik arz ettiği görülmektedir. Sözelimi müfret bir ismin cemi,¹⁰ mâzî fiilin muzârî,¹¹

Terimleri Sözlüğü (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 67.

⁶ Bu çalışma, sahih kıraatler kapsamında ele alınmakta; bu nedenle çalışmada şâz kıraatler kapsam dışında tutulmaktadır. Zira konu, bu kapsam dışında ele alınmadığında az sayıda örnek ihtiva eden bu konunun azımsanmayacak kadar bir yekûn teşkil ettiği görülecektir. Kıraatlerde fiil-isim tebdûlüne şâz kıraatler bağlamındaki örnekler için bk. Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmî’l-Kur’ân ve’l-mübeyyinü limâ tedammenehû mine’s-sünneti ve âyi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ridvân ‘Arkasûsî, Hâlid el-‘Avvâd, Muhammed Mu’tez Kerîmüddîn (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1427/2006), 19/237, 8/466; Ebû’l-Fadl Şihâbüddîn es-Seyyid Mahmûd el-Âlûsî el-Bağdâdî, *Rûhu’l-me’ânî fi tefsîri’l-Kur’ânî’l-‘azîmi ve’s-seb’i’l-mesânî*, (Beyrut: Dâru İhyâ’i’t-Türâsî’l-Arabiyye, ts.), 7/232, 26/35.

⁷ Muhammed b. ‘Abdirrahîm b. el-Huseyn el-Ömerî el-Meylânî, *Kitâbü şerhi’l-Muğnî fi’n-nahv ve ma’ahû metnü’l-Muğnî fi’n-nahv*, thk. ‘Abdülkâdir el-Heytî (Bingazi: Dâru’l-Kütübî’l-Vataniyye, 1998), 35; Hifnî Nâsîf, Muhammed Diyâb vd. *ed-Dürüsü’n-nahviyye* (Kahire: Dâru’l-‘Akîde, 1428/2007), 11.

⁸ ‘Âlî el-Cârim - Mustafa Emîn, *en-Nahvu’l-Vâdih fi’l-kavâ’idi’l-lügati’l-Arabiyye* (Kahire: Dâru Kubâi’l-Hadîse, 2007), 1/27.

⁹ Meylânî, *Kitâbü şerhi’l-Muğnî*, 175.

¹⁰ Müfred-çoğul kıraatleri “الرَّيْح-الرَّيْح” için bk. Şihâbüddîn Ebî Bekr Ahmed b. Muhammed b. Muhammed İbnü’l-Cezerî ed-Dimeşkî, *Şerhu Tayyibeti’n-Neşri fi’l-kırâati’l-aşr* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1420/2000), 188.

¹¹ Mâzî fiilin muzârî halleri olan “تَوَقَّد-تَوَقَّد” için bk. Ebû’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yusuf, İbnü’l-Cezerî, *en-Neşru fi’l-kırâati’l-aşr*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd, (Beyrut: Daru’l-Ğavsânî, 1440/2019), 4/2502-2503.

malum fiilin meçhul¹² olarak okunması, hareke-iskân tebâdülü¹³ ve hareke değişikliği¹⁴ gibi çok sayıda örneğe rastlanmaktadır. Bu makalenin özgün tarafı ise yukarıda işaret edilenlerin aksine, farklı kelime grupları arasında geçiş gösteren örnekler üzerine odaklanıyor olmasıdır. Nitekim çalışmanın konusuyla alakalı olarak yapılan herhangi bir araştırmanın varlığından söz etmek mümkün değildir. Çalışmaya konu olan isim ve fiil formlarının tahavvülüyle gerçekleşen kıraat ihtilaflarının değerlendirilmesiyle birlikte bu çalışmanın mevcut literatürdeki boşluğu bir nebze de olsa doldurması amaçlanmaktadır. Her ne kadar kıraat ilminde ferşü'l-hurûf kapsamında değerlendirilen “isimden fiile veya fiilden isme intikal” ile ilgili konu, daha önce ele alınmamış olsa da muhtevası buna yakın makaleler mevcuttur. Mesela ‘Amr Hamdî İbrâhîm Hâtır “et-Tebâdülü'd-dilâlî beyne sîğati ismi'l-fâ'il ve sıyağî sarfiyyeti'l-uhrâ fî kıraati Hamza ve rivâyeti Hafs”¹⁵ adlı bir çalışma kaleme almakla birlikte onun; konuyu ism-i fâil kalıbıyla sınırlandırarak Hamza kıraati ve Hafs rivâyeti açısından incelediği anlaşılmaktadır. Ayrıca Eyyûb Cercîs 'Atıyye'nin kaleme aldığı “Zâhiratü't-Tebâdülü beyne ismi'l-fâ'il ve'l-fi'li'l-mâzî fî dav'i'l-kırâât”¹⁶ adlı araştırma da çalışmamıza yakın bir makale olarak gözükmektedir. Ne var ki bu çalışmada araştırmacının bizzat kendisinin de ifade ettiği¹⁷ gibi çalışmanın konusunun ism-i fâil ve mâzî fiil arasında oluşan tebâdül ile sınırlandırıldığı anlaşılmaktadır. Netice itibarıyla her iki makale de tercih ettiğimiz konuyu ihata eden çalışmalar

¹² Ma'lûm-mechûl kıraatler “تَرْجُحٌ-تَرْجُحٌ” için bk. Muhammed b. 'Abdilğânî ed-Dimyâtî el-Bennâ, *İthâfû fudalâi'l-beşer bi'l-kırâati'l-erba'ate 'aşer*, thk. Şa'bân Muhammed İsmâîl (Kahire: Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye, 1407/1987), 1/485.

¹³ Hareke-iskân tebâdülü “الْقُدْسُ-الْقُدْسُ” için bk. Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Mihrân el-Esbehânî, *el-Ğâye fî'l-kırâati'l-'aşr*, thk. Muhammed Ğyâs el-Cenebâzî (Riyad: Dâru'Şevâf, 1411/1990), 181.

¹⁴ Hareke değişikliği “فُحٌّ-فُحٌّ” için bk. Hâmid b. 'Abdi'l-Fettâh el-Bâlûvî, *Zübdetü'l-irfân fî vüçûhi'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Atilla Akdemir (Dubai: Câizetü Dubeyi'd-Devliyye li'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 1442/2020), 1/191.

¹⁵ 'Amr Hamdî İbrâhîm Hâtır vd. “et-Tebâdülü'd-dilâlî beyne sîğati ismi'l-fâ'il ve sıyağî sarfiyyeti'l-uhrâ fî kırâati Hamza ve rivâyeti Hafs”, *Mecelletü Külliyyeti'l-Edeb Câmî atü Bûrs 'âid* 22/22 (Ekim 2022), 219-237.

¹⁶ Eyyûb Cercîs 'Atıyye, “Zâhiratü't-Tebâdülü beyne ismi'l-fâ'ili ve'l-fi'li'l-mâzî fî dav'i'l-kırâât”, *Mecelletü Ebhâs* 10 (Eylül 2017), 15-38.

¹⁷ 'Atıyye, “Zâhiratü't-Tebâdül”, 15-38.

değildir. Bu çalışmanın temel kaynakları öncelikli olarak hüccet¹⁸ kitapları, kıraat te'lifatı ve tefsir eserleridir.

Yukarıda anlatılıp sınırları çizilen konu; çalışmamızda kıraatlerde mâzî fiil-ism-i fâil formu, mâzî fiil-mastar formu ve muzârî fiil-ism-i fâil formu olmak üzere üç temel başlık altında ele alınmaktadır. Bunların her biri çalışmada müstakil başlıklar altında işlenmekte ve bu hususta ulaşılan bazı tespit ve değerlendirmelere yer verilmektedir.

1. Mâzî fiil ve İsm-i Fâil Formu Arasındaki Dönüşüm

Sahih kıraatlerdeki kıraat ihtilafları arasında yer alan mâzî fiil ve ism-i fâil kip dönüşümü (tebâdül) için Kur'ân-ı Kerim'de üç örnek bulunmaktadır. Bu örneklerden ilki, İbrâhîm sûresi 19. âyetinde "خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ" ifadesinde kendini göstermektedir. Cumhuriyet, mezkur âyetteki "خَلَقَ" ibaresini mâzî fiil kipiyle okurken Hamza (öl. 156/773), Kisâ (öl. 120/738) ve Halef (öl. 229/844) ise ism-i fâil kipiyle "خَالِقٌ" şeklinde okumaktadır.¹⁹ Mâzî fiil olarak okunduğunda "السَّمَاوَاتِ" kelimesi, mahallen

¹⁸ Hüccet kavramı, kıraatin durumunu desteklemek için uygun illeti beyan etmek şeklinde tanımlanmaktadır. bk. 'Abdurrahîm b. 'Abdillâh b. Ömer eş-Şinkîti, "Mevâridü tevcîhi'l-kırâati'l-Kurâniyye", *Mecelletü'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye* 152 (2015), 107. Hüccet, kıraat-anlam ilişkisi açısından son derece önemli bir kavramdır. Bu bağlamda Abdullah Sawas, *İhticac ve Tercihin Kıraat İlmindeki Yeri ve İslami İlimlerle İlimlerle İlişkisi* adlı doktora çalışmasında İbn Mücâhid'in kıraat ilmini kavrama açısından insanları kategorize ettiği oldukça uzun diyebileceğimiz değerlendirme sonunda şu ifadelerle yer vermiştir: Bu sahanın uzmanı, kıraat tevcîhlerini, isnadını ve irabını bilmek zorundadır. Bu bağlamda kıraat hüccetlerini irab ve kelimelerinin anlamlarını bilmezse bu sahada otorite olması mümkün olamaz. Bütün bunlar ihticâc ilminin değerini ifade etmesi bakımından son derece önemlidir. bk. Abdullah Sawas, *İhticac ve Tercihin Kıraat İlmindeki Yeri ve İslami İlimlerle İlişkisi* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 52. Ayrıca Aydın Kudat, kıraatlerde hüccetle ilgili yaptığı doktora çalışmasında "Kıraatleri hüccetlendirmede rol oynayan en önemli saiklerden biri de Kur'ân kıraatinde sahih ile sakîmi birbirinden ayırmak suretiyle doğru olanı tasvip etmek, lahn ve galattan da sakındırmak olmuştur." yorumunda bulunmaktadır. bk. Aydın Kudat, *Kırâatları Hüccetlendirmede Dilbilim Olgusu* (Ankara: Son Çağ Yayınları 2020), 184.

¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 4/2402-2403; Şemsüddîn Ebî Abdillâh Muhammed b. Halîl el-Kabâkîbî, *İdâhu'r-rumûz ve miftâhu'l-künûz* (Amman: Daru Ammâr, 1424/2003), 473; Zemahşerî, ism-i fâil kıraatini okuyanına nispet etmeksizin "كُرِيءٌ/kurie" diyerek meçhul bir ifade ile belirtmiştir. bk. Ebü'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf 'an hakâiki't-Tenzîli ve 'uyûni'l-ekâvîli fî vücuhi't-te'vîl* (Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 1430/2009), 548.

mansûb²⁰ bir mef'ûlün bih konumunda olurken ism-i fâil formundaki okuyuşta ise izafet gerekçesiyle “السَّمَاوَاتِ” kelimesi mecrûr konumda olmaktadır.²¹ Buradan hareketle ilgili âyetin manası, fiil formundaki kıraatle “Görmez misin Allah’ın gökleri ve yeri yarattığını?” şeklinde olmakta; ism-i fâil formundaki kıraatle ise “Görmez misin Allah’ın göklerin ve yerin yaratıcısı olduğunu?” anlamı öne çıkmaktadır. Dolayısıyla mâzî fiil kipine ait kıraat ile dikkatler yer ve göğün hak ile yaratılması eylemine çekilirken; ism-i fâil kipi ile icra edilen okuyuşta ise yerleri ve göğü hak ile yaratan yüce Allah’ın zatına vurgu yapılmaktadır.²² Nitekim İbn Zencele de bu iki farklı kıraatı delillendirirken söz konusu ibarenin ism-i fâil vezninde bulunduğu mâzî manasına izafet edilerek ism-i fâil kalıbının kazandırdığı medh/övgü manasının öne çıktığını ve Kur’ân’daki “خَالِقٌ” manasında “فَاعِلٌ” ve “فَالِقٌ” kullanımlarının da bunu destekliğini dile getirmektedir. Fiil formundaki kıraate gelince İbn Zencele, “خَلَقَ” fiilinin Kur’ân’da en çok bu şekilde kullanıldığını ifade ederek buna en-Nahl sûresi’nin 16. ve Lokman sûresinin 10. âyetlerini örnek göstermektedir.²³ Ayrıca bu kelimenin bir benzeri Nûr sûresi 45. âyetinde de geçmektedir. Mezkûr kurra burada da aynı gerekçelerle belirtilen şekilde okumaktadır.²⁴ Bununla birlikte İbrâhîm Hâtır, aynı fiilin iki sûrede de benzer şekilde okunmasıyla ilgili şöyle bir değerlendirme yapmaktadır:

İbrâhîm sûresindeki “خَلَقَ” fiilini mâzî formuyla okumak bir tercihtir. Zira “yer ve göklerin” yaratılışı gerçekleşmiştir. Dolayısıyla fiilin mâzî olarak kullanımı uygun düşmektedir. Ne var ki Nûr sûresindeki “خَلَقَ كُلَّ دَآبَّةٍ” âyetindeki “خَلَقَ” fiilinin İmâm Hamza’nın okuduğu gibi “خَالِقٌ” ism-i fâil kipiyle okunması canlılardaki yaratılış süreci devam ettiğinden daha münasip gözükmektedir.²⁵

İbrâhîm sûresi on dokuzuncu âyetin tefsirinde gerek şâz gerekse sahîh kıraat farklılıklarına ve kıraatlerin ihticâclarına çokça yer veren Ebû

²⁰ Nasb alamehi kesra’dır.

²¹ Bennâ, *Îthâf*, 167; Muhammed et-Tâhir İbn ‘Âşûr, *Tefsîru’t-tahrîr ve’t-tenvîr*, (Tunis: ed-Dâru’t-Tûnisîyye, 1984), 13/214.

²² Abdurrahman Çetin, *Kıraatların tefsire etkisi* (İstanbul: Ensar, 2012), 214.

²³ Ebû Zûr’a Abdurrahmân b. Muhammed b. Zencele, *Hucetü’l-kirâât*, thk. Saîd el-Afğânî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1418/1997), 376-377.

²⁴ Ebû’l-Abbâs Ahmed b. ‘Ammâr el-Mehdevî, *Şerhu’l-Hidâye*, thk. Hâzım Se’îd Haydar, (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, ts.), 373; Bâlûvî, *Zübdetü’l-irfân*, 2/19.

²⁵ Hâtır, “et-Tebâdülü’l-dilâlî” 219-237.

Hayyân (öl. 745/1344), söz konusu âyetin tefsirinde Ehavân²⁶ nisbesiyle işaret ettiği Hamza ve Kisâ'nın ism-i fâil kıraatine yer vermekte; ancak herhangi bir yorumda bulunmamaktadır.²⁷ Ayrıca Ebû Hayyân gibi Kurtubî (öl. 671/1273) ve Âlûsî (öl. 1270/1854) de âyetteki kıraat farklılıklarını belirtmenin dışında bir yorum yapmamaktadır²⁸

Yukarıdaki değerlendirmeler dikkate alındığında farklı okuyuşlar arasında mezkûr kelimedeki kip değişikliği dışında anlama çok fazla yansıyacak bir katkı sezilmese de İbrahim Hâtır'ın ifade ettiği gibi âyetin ism-i fâil sigasıyla okunması canlılardaki yaratılış sürecinin devam ettiğini²⁹ ima açısından dikkat çekicidir. Bu bağlamda farklı bir yaklaşım da araştırmacı Rafîka İbn Mîsiyye'ye aittir. Ona göre Kur'ân-ı Kerim'de ism-i fâil formu iki esasa dayanmaktadır. Bu esaslardan birincisi siga dönüşümüdür. Nitekim ism-i fâil sigası bazen bilinen anlamını ifade etmemekte, bazen ise kendi sigası dışında (ism-i mef'ûl, vb.) başka sigaları ifade etmektedir. İsm-i fâil formunun ikinci esası ise bazı ism-i fâillerin delalet ettiği mefhuma dair ihtimallerin çokluğudur. Bu durumda gerçek manayı belirlemede siyakın rolü önem kazanmakta ve hakiki manayı siyak belirlemektedir.³⁰

2. Mâzî Fiil ve Mastar Formu Arasındaki Dönüşüm

Tespit edilebildiği kadarıyla sahih kıraatlerdeki kıraat ihtilafları arasında yer alan mâzî fiil-mastar kip dönüşümüne dair Kur'ân-ı Kerim'de

²⁶ Çoğunluğa göre "ehavân" simgesiyle kıraat imamlarından Hamza ve Kisâi kastedilmektedir. bk. Ebû 'Ali el-Hasen b. halef b. 'Abdillâh İbn Bellîme, *Telhîsu'l- 'ibârât bi letîfî'l-işârât fi'l-kırââtî's-seb'i*, thk. Sübey' Hamza Hâkimî (Beyrut: Müessesetü 'Ulûmî'l-Kur'ân, 1409/1988), 21; İbrahim b. Sa'îd ed-Düserî, *Muhtasaru'l-'ibârât li mu'cemi mustalahâtî'l-kırâât* (Riyad: Dâru'l-Hadâra, 1429/2008), 18. 'Abdül-'Alî el-Mes'ûl, *Mu'cemü mustalahâtî 'ilmi'l-kırââtî'l-Kur'âniyye* (Kahire: Dâru's-Selâm, 1428/2007), 48; İbrâhim b. Sa'îd ed-Düserî, *Mu'cemü'l-mustalahât fi 'ilmeyi't-tecvîd ve'l-kırâât* (Riyad: Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmî, 1425/2004), 23.

²⁷ Ebû Hayyân Muhammed b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr* (Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1432/2010), 6/424.

²⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/125; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 13/205.

²⁹ Mezkûr yazarın ifadelerinden de anlaşılacağı üzere ism-i fâil sigası sürekli teceddüd içerirken mâzî fiil ise tekid ve teyit içerir.

³⁰ Rafîka İbn Mîsiyye, "Ettenâvübü'd-dilâli beyne sîğati ismi'l-fâil ve siyağı sarfiyyetin uhrâ", *el-İnsâniyye* 46 (Aralık 2016), 387-408.

altı örnek bulunmaktadır.³¹ Mâzî fiil ve mastar dönüşümünün görüldüğü bu örneklerden birisi Nisâ sûresi 90. “خَصِرْتُ صُدُورُهُمْ” âyetindeki “خَصِرْتُ” kelimesidir. Bu kelimeyi kıraat imamlarından Ya'kûb vasıl durumunda mastar formunda “tâ-i marbûta” ile “خَصِرَةٌ”³² şeklinde mansûb ve tenvîn ile³³ okurken diğer kurrâ ise tâi meftûha (açık tâ) ile “خَصِرْتُ” şeklinde³⁴ mâzî fiil olarak okumaktadır.³⁵ Ayrıca Nüveyrî (öl. 857/1453), İmâm Ya'kûb'un bu kelime üzerinde vakıf yaptığına usuldeki metodu gereği sükûnlu bir هـ harfi ile “خَصِرَةٌ/hasırâh” şeklinde vakıf yaptığını³⁶ belirtmektedir.³⁷ Görüldüğü üzere cumhûrun kıraatinde fiil konumunda okunan kelime, Ya'kûb'un kıraatinde mastar isim olarak okunmaktadır. Öncelikle her iki okuyuş farklılığı sebebiyle anlam zenginliğinin ortaya çıktığı ifade edilmelidir. Bu bağlamda İbn 'Âşûr (öl. 1399/1973), söz konusu ibarenin fiil olarak okunduğunda “ضَافَتْ” ve “خَرَجَتْ” anlamına geldiğini ve dolayısıyla âyetin “Mümin oldukları için iman ehli kardeşleriyle savaşmaya razı olmadıklarından yürekleri sıkılmaktadır.” şeklinde anlaşıldığını

³¹ Bu başlıkta ele aldığımız örnekler dışında Şuarâ sûresi 111. âyetindeki “وَاتَّبَعَكَ” mâzî okuyuşu ile “وَاتَّبَاعَكَ” mastar okuyuşu, Neml sûresi 66. âyetindeki “بَلِّ الدَّارَكَ” mastar okuyuşu ile “بَلِّ الدَّرَكَ” mâzî okuyuşu ve Secde sûresi 5. âyetindeki “خَلَقَ” mâzî okuyuşu ile “خَلَقَةٌ” mastar okuyuşları bu başlık kapsamına girmektedir. Ancak konunun maksadı anlaşıldığından verdiğimiz örneklerle yetindik.

³² Abdülfettâh b. 'Abdilğânî el-Kâdî, *el-Büdüru'z-zâhire fi'l-kırââtîl-'aşri'l-mütevâtira min tarîki Tayyibeti'n-Neşr* (Kahire: Dâru's-Selâm, 1430/2009), 2/206.

³³ Molla Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân fi izâhi Zübdeti'l-'irfân*, thk. Mehmet Çaba (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2021), 256.

³⁴ Bennâ, *İthâf*, 1/518; Cemâlüddîn Muhammed Şeref, *el-Kırââtîl-'aşri'l-mütevâtirati min tarîki Tayyibeti'n-Neşr* (Tanta: Dâru's-Sahâbeti li' Tûrâs, 1433/2012), 92.

³⁵ Detaylı bilgi için bk. Mehmet Kılıç - Muhammed Pilgir, “Hicri II-IV. Asır Kıraat İhticâcı Uygulamalarının Sonraki Dönem Kıraat İhticâcı Uygulamalarına Etkileri: *Neşru'l-Kırââtîl-'Aşr* Özelinde Bir İnceleme”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/49 (Haziran 2024), 338-339.

³⁶ Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-kırââtîl-'aşr*, thk. Mecdî Muhammed Sürûr Sa'd Baslûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 2/274.

³⁷ Nisa sûresindeki açık tâ ile yazılan “خَصِرْتُ” kelimesi imam Yakub'un dışındaki kurraya göre vakıf ve vasıl halinde عَلِمْتُ vezninde bir fiil kabul edilirken Yakub ise müenneslik ى sî kabul ettiğinden vakıfta هـ vasıl da münevven bir ى harfi ile okumaktadır. bk. Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 1/212.

belirtmektedir.³⁸ Ayrıca Kurtubî, Muhammed b. Yezid'e (öl. 334/945-46)³⁹ dayandırdığı bir rivayette bu okuyuşun "لَعَنَ اللَّهُ الْكَافِرِينَ" "*Allah kâfirlere lanet etsin!*" ifadesinde olduğu gibi bir beddua anlamı taşıdığını ifade etmektedir.⁴⁰ Söz konusu kelimenin mastar formundaki okunuşuna gelince bu bağlamda "خَصِرَةٌ" kelimesi "نَيْفَةٌ" vezninde⁴¹ mahzuf bir ismin sıfatı olarak "*Size kalpleri daralmış bir topluluk olarak geldiler.*"⁴² anlamını taşımaktadır. Ferrâ, mansûb-münevven/tenvîn vechiyle ilgili olarak Arapların, aklını tamamen yitiren kişiyi kastederek kullandıkları "أَتَانِي دَعْبٌ عَقْلُهُ" cümlesindeki⁴³ gibi hâl konumunda⁴⁴ olduğunu belirtmektedir.⁴⁵ Benzer şekilde Şevkânî (öl.1250/1834) de mansûb mastar okuyuşun şâz kıraatler kapsamında kabul edilen Hasan-ı Basrî (öl. 110/720) kıraatine göre hâl⁴⁶ olduğunu belirtmektedir. Bu yaklaşımlara göre mana, "*Canları sıkılmış olarak size geldiler.*"⁴⁷ şeklinde olmaktadır. Ancak Şevkânî'nin bu

³⁸ İbn 'Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr*, 5/153-154.

³⁹ Ebû Zekeriyâ (Ebû Zekve) Yezîd b. Muhammed b. İyâs el-Mevsilî el-Ezdî. Musullu tarihçi ve muhaddis. Abdülkerim Özaydın, "Ezdî, Yezid b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/48-49.

⁴⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 6/510.

⁴¹ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrû'l-muhîd*, 4/14.

⁴² Ebû Ca'fer en-Nehhâs Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısırî, *Me'âni'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Muhammed 'Ali es-Sâbûnî (Mekke: Merkezü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1409/1988), 2/157; Ebû'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullâh b. el-Huseyn b. Abdillâh el-Ukberî el-Ezeci el-Bağdâdî, *İmlâü mâ menne bihi'r-Rahmân min vücûhi'l-i'râbi ve'l-kirâati fi cem'i'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/190.

⁴³ Cümlelerin anlamı şu şekildedir: "(Falanca kimse) bana aklını yitirmiş bir şekilde geldi."

⁴⁴ "خَصِرَةٌ" kelimesi isim olarak kabul edildiğinde sıfatı müşebbehe kipinde veya bu anlamda ya da ism-i fâil anlamında yorumlanabileceği gibi mastar formunda (hâl konumunda) kabul edildiğinde ise daha etkili olacağı söylenebilir. Ancak bunun genelde sema arz eden bir mesele olması hasebiyle mâzî fiil vechinin tercihe şayan olması muhtemeldir. Her şeye rağmen kıraat farklılığında bağlayıcı olan ise seneddîr. Bu durumun mâzî fiil ve isim olarak anlamsal açıdan söz dizim üzerindeki yansıması farklı olacaktır. Bu da zenginlik kabîlinden görülebilir.

⁴⁵ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1403/1983), 1/282.

⁴⁶ Mâzî fiilin hal olup-olmama konusundaki ekoller arasındaki tartışmalar için bk. Mehmet Dağ, *İhticâc Bağlamında Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul: İsam, 2011), 261.

⁴⁷ Hâzin'e göre "canları sıkılmış olarak size geldiler" ifadesindeki kastedilen, Müslümanlarla savaşmamak üzere Kureys'le sözleşme yapan Benî Müdlic kabilesidir. bk. 'Alâüddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl fi me'âni't-Tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1425/2004), 1/465.

okuyuşu kıraat imamı Ya'kûb'a değil de şâz kıraat imamı Hasan-ı Basrî'ye nispet etmesi dikkat çekicidir.⁴⁸ Biz, Şevkânî'nin buradaki yaklaşımının kıraatlerdeki tevâtürlük olgusuna bakışından kaynaklandığını düşünmekteyiz.⁴⁹ Zira kendisi, kıraat-ı aşerenin tazammun ettiği vecihler içerisinde mütevâtir olanların yanında mütevâtir olmayanların da yer aldığı kanaatine sahiptir.⁵⁰

Taberî (öl. 310/923), Arap dili açısından mansûb mastar okuyuşun fasih ve geçerli bir kullanım olduğunu kabul etmekle birlikte "Bu kıraat, ehl-i İslâm kurrâsının okuyuşunun dışına çıktığından şazdır ve bana göre câiz değildir."⁵¹ değerlendirmesinde bulunmaktadır. Ebu Hayyân ise İmam Âsım'ın Hafs rivayetinde de mezkûr kelimenin böyle okunduğunu Ebu'l-Abbâs el-Mehdevî'ye (öl. 440/1048) isnat etmektedir.⁵² Ne var ki Mehdevî'nin kıraatle ilgili *Şerhu'l-Hidâye* adlı eserine bakıldığında bu kelimeyle ilgili bu manada bir değerlendirmeye rastlanmamaktadır. Ancak kıraat alanının temel kaynaklarından gerek nazım gerekse nesir türündeki eserlere müracaat edildiğinde Hafs'ın cumhûr ile aynı okuyuşu benimsediği görülmektedir.⁵³

Mâzî fiil-mastar formuyla ilgili ikinci örnek, Beled sûresinin 14. ve 15. âyetlerinde "فَكَ رَقَبَةً أَوْ إِطْعَامَ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْجَةٍ" yer alan "فَكَ", "رَقَبَةً" ve "إِطْعَامَ" kelimelerindeki kıraat farklılıklarıdır. Kıraat imamlarından İbn Kesîr, Ebû 'Amr ve Kisâî kıraatlerinde "kâf"ın fethası "tâ"nın fetha ve tenvîniyle, "hemze" ve "mîm" harflerinin fethasıyla "فَكَ رَقَبَةً أَوْ إِطْعَامَ" şeklinde

⁴⁸ Muhammed b. 'Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr el-câmi'u beyne fenni'r-rivâyeti ve'd-dirâyeti min 'ilmi't-tefsîr* (Beyrut:Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998), 572-573.

⁴⁹ Hasen Sâlim 'Avad, *et-Tevâtürü fi'l-kirââtî'l-Kur'âniyye vemâ üsîra havle şübühât* (Dubai: Mektebetü'l-Mühedîne'l-İslâmiyye, 1434/2013), 319-320.

⁵⁰ Sıtkı Gülle, "Kıraatlerde Tevatür Olgusu", *Tarihten Günümüze Kıraat İlmi* (Uluslararası Kıraat Sempozyumu, 16-18 Kasım 2012), Genel koordinatör: M. Emin Özafşar (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 74; Adem Yeşiltaş, *Şevkânî'nin Fethu'l-Kadîr'de Kıraatleri Tetkik Usulü* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 51-53.

⁵¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. 'Abdullah b. 'Abdülmuhsin et-Türkî (Riyad: Dâru Hicr, 1424/2003), 7/296.

⁵² Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhîr*, 4/14.

⁵³ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 2/274; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 4/2269; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîru't-Teyyîr fi kirââtî'l-eimmeti'l-aşera* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1404/1983), 105; el-Bennâ, *İthâf*, 1/518.

okunmaktadır.⁵⁴ Bunların dışındaki kıraatlerde ise “kâf”ın” dammesi, “tâ’nın” ve “hemzenin” kesrasıyla edâ edilmektedir.⁵⁵ Görüldüğü üzere İbn Kesîr, Ebû ‘Amr ve Kisâî’nin okuyuşlarına göre “فَكَ” ve “أَطْعَمَ” kelimeleri mâzî fiil formunda iken cumhûrun okuyuşunda aynı kelimeler mastar isim formunda olmaktadır. Her iki okuyuşa göre de söz konusu âyetlerin anlamlarında kısmi değişiklikler tezahür etmektedir. Bu bağlamda üç imamın okuyuşuna göre anlam, “Köle azat etmedi.” ve “Açlık gününde yedirmede.” şeklinde geçmişten hikâye edilirken diğer kıraate göre “Köle azat etmek ve fakiri yedirmektir.” şeklinde mastar olarak okunmaktadır.⁵⁶ Ahfeş, bu iki kıraat arasında bir değerlendirme yaparken ibarenin “فَكَ رَقَبَةً” şeklinde okunmasını sıkıntılı bulmakta ve “فَكَ رَقَبَةً” şeklindeki mecrûr kıraatin daha uygun olduğunu dile getirmektedir.⁵⁷ Ancak Ahfeş’ten bir asır sonra gelen Zeccâc, onunla aynı görüşte olmayıp her iki okuyuşun da geçerli olduğunu belirtmektedir. Ona göre, “اقتحام العقبة” “Sarp yokuşu aşamama” ibaresi, mastar formundaki okuyuş olan “فَكَ رَقَبَةً” “Köle azat etmektir.” ve “Yedirmektir...” anlamlarını ifade etmekte olup mâzî fiil formundaki “فَكَ رَقَبَةً” kıraati ise fiilin kazandırdığı anlama hamledilmektedir. Buna göre “الْمُسْجَعَةُ” kelimesi “الْمُجَاعَةُ/açlık günü” anlamına geldiği yorumunda bulunmaktadır.⁵⁸

Yukarıda aktarılan iki yaklaşımın yanı sıra üçüncü bir görüş olarak Ferrâ’nın yorumu değerlendirilebilir. Ferrâ, Arapçaya uygunluk açısından mâzî formundaki “فَكَ رَقَبَةً” okuyuşunun daha münasip olduğunu ifade etmektedir.⁵⁹ Bu değerlendirmeler doğrultusunda Ahfeş’in mâzî (فَكَ) mansûb-tenvîn (رَقَبَةً) kıraatini problemlili gördüğü, Ferrâ’nın bunu Arapça’ya daha uygun bulduğu ve Zeccâc’ın ise her iki okuyuşu da caiz

⁵⁴ İbn Mihrân el-Esbehânî, *el-Ğâye*, 437; Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib Hammûş İbn Muhammed b. Muhtâr el-Kaysî el-Kayravânî el-Kurtubî, *Kitâbü’t-tebsıra fi’l-kırâati’s-seb’i*, thk. Muhammed Ğavs en-Nedvî (Hindistan: ed-Dâru’s-Selefiyye, 1402/1982), 727; Kâdî, *el-Büdüru’z-zâhire*, 434.

⁵⁵ Mekki b. Ebî Tâlib, *Kitâbü’t-tebsıra*, 727; Kâdî, *el-Büdüru’z-zâhire*, 434.

⁵⁶ Mehmet Kılıç, *Molla Ali el-Kârî’nin “Envâru’l-Kur’ân ve Esrârul-Furkân” Tefsirinde Kıraatlere Yaklaşımı* (Ankara: İlâhiyât, 2023), 138.

⁵⁷ Ebû’l-Hasen Se’îd b. Mes’ade el-Ahfeş el-Evsat, *Kitâbü me’âni’l-Kur’ân*, thk: Hüdâ Mahmûd Kırâ’a (Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 1411/1990), 2/578.

⁵⁸ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve i’râbüh*, thk: ‘Abdü’l-Celîl ‘Abdüh Şelebî (Beyrut: ‘Alemü’l-Kütüb, 1408/1988), 5/329.

⁵⁹ Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Me’âni’l-Kur’ân*, 3/1224.

olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Zeccâc'ın kıraat ilminin henüz istikrar bulma aşamasında olduğu dönemlerde yaşaması sebebiyle onun meşhûr kıraatler dışındaki okuyuşlara da yer verdiği gözlenmektedir. Bununla birlikte onun gerek meşhûr kıraatlere gerekse şâz kıraatlere dair okuyuşları, makbul kıraatlerde bulunması gereken şartlar açısından değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu bağlamda o, Ahkâf sûresi 35. âyetle “كَانَ يَوْمَ يَرُونَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِنْ نَارٍ بَلَاغٌ” geçen “بَلَاغٌ” kelimesine ilişkin bir değerlendirme yapmaktadır. Cumhûrun ref' kıratine karşılık, nasb şeklinde okuyan Hasan Basrî'nin şâz kıraatini⁶⁰ ele alan Zeccâc, bu okuyuşun Arapça'ya uygunluk açısından daha isabetli olduğunu; ancak resmü'l-mushafa aykırı bulunduğunu ifade etmektedir.⁶¹ Zeccâc, aynı âyetin son bölümünde yer alan “يُهْلِكُ” meçhul (edilgen) fiilinin “يُهْلِكُ” şeklinde malum (etken) sigayla okunup okunmadığına dair bir bilgisinin olmadığını belirttikten sonra “Şayet böyle bir kıraat mevcut olsaydı bu da Arapçaya uygun düşerdi.”⁶² demektedir. Görüldüğü üzere Zeccâc, ilgili âyetle “بَلَاغٌ” kelimesine yönelik yaptığı değerlendirmede makbul kıraatlerde olması gereken sıhhat şartlarından resmü'l-mushafa uygunluk vasfına dikkat çekmektedir. Aynı âyet içinde yer alan “يُهْلِكُ” kelimesinin bu vechi için “Hiçbir kimse okumuş mu bilmiyorum. Şayet okunsaydı bu bir kıraat vechi olurdu.” yorumunda bulunan Zeccâc, mevzubahis şartlardan herhangi birisinden yoksun olan okuyuşların kabul edilemeyeceğini zımnen dile getirmiş olmaktadır. Ayrıca o, bu yaklaşımıyla kendisinden yaklaşık bir asır sonra gelen ve ilk kez kıraatlerde sıhhat şartlarının kriterlerini belirten Mekkî b. Ebî Tâlib'e (öl. 437/1045)⁶³ âdeta bir zemin hazırlamış olmaktadır.

İbn Cüzey (öl. 741/1340), Beled sûresinin on dört ve on beşinci âyetlerindeki vücûhatla ilgili yapılan farklı değerlendirmeleri uzlaştıracı bir yorumda bulunmaktadır. Ona göre “فَكَرَّ وَرَقَبَةً” şeklindeki mastar okuyuş, bir önceki âyetle geçen “الْعَقَبَةَ” kelimesinin tefsiri olurken mâzî fiil

⁶⁰ Bennâ, *İthâf*, 2/473.

⁶¹ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 4/448.

⁶² Bu durumda mâna: *Allah fâsık bir kavimden başkasını helak etmez*, şeklinde olur.

⁶³ Servet Kılıç, “Mekkî b. Ebî Talib'in Sahih Kıraat Kriterlerine Yaklaşımı”, *Genç Mütefekkirler Dergisi* 2/2 (Aralık 2021), 232-233.

formundaki okuyuşta ise “فَلَا افْتَحَمَ” sözcüğünün tefsiri konumundadır.⁶⁴ Öte yandan İbn Hâleveyh (öl. 370/980), bu iki farklı kıraati gramer açısından tahlile tabi tutmaktadır. Ona göre, cumhûrun kıraatinde “إِطْعَمَ” ve “فَكَ” kelimeleri mastar olduğundan ref’ ile okunmaktadır. Ayrıca, “فَكَ” kelimesi muzaf konumunda olduğu için tenvin hazfedilmekte, ardından gelen “رَقَبَةٍ” kelimesi ise mecrûr ve tenvinli olarak okunmaktadır. İbn Hâleveyh, mastar formunda okuyanların kıraatini gerekçelendirirken “افْتَحَمَ الْعَقَبَةَ” terkinin “Sarp yokuşu aşamamak(tır).” anlamına geldiğini ve bunun “sırât” ile ilişkilendirildiğini ifade etmektedir. Buna bağlı olarak “فَكَ رَقَبَةٍ” ifadesinin “Köle azat etmek(tir).” anlamına geldiğini serdetmektedir. Ayrıca bu iki kelimenin mâzî fiil olarak “فَكَ” ve “أُطْعِمَ” şeklinde de okunduğunu, bu durumda hüccetin şu şekilde ortaya çıktığını belirtmektedir: “Bu iki fiilin faili insandır ve ‘الرَّقَبَةُ’ ile ‘الْيَتِيمُ’ kelimeleri müte’addî (geçişli) fiilin mef’ûlü olarak mansûb durumdadır.”⁶⁵ Buradan hareketle iki âyet, “Köle azat etmedi.” ve “Açlık gününde yetimi doyurmadı.” anlamı kazanmaktadır. Ebû ‘Ubeyd Kâsım b. es-Sellâm (öl. 224/838) “فَكَ رَقَبَةٍ/Köle azat etmektir.” âyetindeki cer kıraatinin tercihiyle ilgili dikkat çekici bir yorumda bulunmaktadır. Ona göre köle azat etme ifadesi, bir önceki âyetteki sarp yokuşu aşamanın bir açıklayıcısı ve gerekçesidir. Bu düşüncesini Süfyân b. ‘Uyeyne (öl. 198/814)’den bir rivayete dayandıran Kâsım b. es-Sellâm, “Allah, Kur’ân’da her nerede ‘أَذْرَيْكَ/Nereden bileceksin?’ sorusunu yöneltmişse mutlaka onu beyan edip açıklamıştır. Buna karşın nerede de ‘وَمَا أَذْرَيْكَ/Sen ne bilirsin?’ soru kalıbını kullanmışsa onu kapalı bırakıp açıklamamıştır.”⁶⁶ demektedir.⁶⁷

⁶⁴ Ebû’l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnâtî (İbn Cüzey), *et-Teshîl li ‘ulûmi’t-Tenzîl*, (eş-Şârika: el-Müntede’l-İslâmî, 1432/2012), 988-999.

⁶⁵ el-Hüseyn b. Ahmed b. Hamdân Hâleveyh, *el-Hucce fi’l-Kırâati’s-seb’i*, thk. ‘Abdü’l-‘Âl Sâlim Mükerrrem (Beyrut: Dâru’s-şurûk, 1399/1979), 371-372; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân ‘an tefsiri’l-Kur’ân*, thk. Salah b.Sâlim Bâ Osmân vd. (Cidde: Dâru’t-Tefsîr, 1436/2015), 29/405-406.

⁶⁶ Ahmed b. Fâris es-Sellûm, *Cühûdü’l-İmâm Ebû ‘Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm fi ‘ulûmi’l-kırâat ve tahkîki ihtiyârihi fi’l-kırâah* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1427/2006), 321.

⁶⁷ Kur’ân’da cevaplı olarak gelen “وَمَا أَذْرَيْكَ” sorusuna örnek için bk. el-Hâkka 69/3-4; el-İnfîtâr 82/18-19; el-Muttaffîfîn 83/8-9; el-Kadr 97/2-3; el-Kâria 101/10-11; el-Hümeze 104/5-6. Buna karşın Kur’ân’da evapsız olarak gelen “وَمَا يُذْرِيكَ” sorusuna örnekler için bk. el-Ahzâb 33/63; eş-Şûrâ 42/17; ‘Abese 80/3.

Yukarıda ulemaya ait farklı görüşlere yer verilen Beled sûresinin 14. ve 15. âyetlerindeki “فَكَ” ve “أَطْعَمَ” kelimelerinde gerçekleşen vecihlere dair Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî'nin de değerlendirmeleri mevcuttur. Nitekim o, mâzî kıraatle ilgili olarak şu değerlendirmede bulunmaktadır: “فَكَ” ve “أَطْعَمَ” şeklinde fethalı okuyuşun gerekçesi, daha önce geçen “فَلَا افْتَحَمَ الْعُقْبَةُ” ifadesinde mâzî lafzının yer almasıdır. Buna bağlı olarak, “اِفْتَحَمَ” kelimesinin anlamının açıklanmasına ihtiyaç duyulmuş ve ardından bu açıklama mâzî bir fiil ile yapılmıştır.⁶⁸ Mekkî, bu durumu el-Hâkka sûresi'nin 3. âyetindeki “وَمَا أُذْرِيكَ مَا الْحَاقَّةُ” soru cümlesine benzetmektedir. Burada, soru cümlesinin cevabı “كَذَّبَتْ ثَمُودُ” şeklinde mâzî bir fiille verilmektedir. Açıkça ifade etmese de gramer açısından bakıldığında Mekkî'nin bu yorumu, Ali el-Kârî'nin (öl. 1014/1605) de belirttiği gibi, mâzî formundaki kıraatin bir önceki âyette geçen “اِفْتَحَمَ” fiilinden bedel olduğunu göstermektedir.⁶⁹ Ezherî ise “فَكَ” ve “أَطْعَمَ” kelimelerindeki mâzî kıraati Hz. Ali'ye dayandırmakta ve âyeti “açlık gününde köle âzat etmenin ve yemek yedirmenin mümkün olmadığı” şeklinde yorumlayarak bu tür hayırlı işlerin daha önceden yapılması gerektiğini ima etmektedir.⁷⁰ Bu bağlamda İbn 'Atıyye de (öl. 541/1147) “الْعُقْبَةُ” ifadesinin Arapların örfünde nefse aşırı zor gelen işler için kullanılan bir deyim olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu uğurda malı cömertçe dağıtmak sarp bir yokuşa çıkmaya benzetilmektedir.⁷¹ Hülasa, bu iki farklı okuyuştan iki ayrı anlam ortaya çıkmaktadır ki bu da kanaatimizce muhatabın âyetteki murâd-ı ilâhîyi daha iyi kavramasına ve olaylara farklı perspektiflerden bakmasına katkı sağlamaktadır. Yine belirtmek gerekir ki morfolojik farklılıklar içeren Kur'ân kıraatleri, herhangi bir çelişki teşkil etmediği gibi beraberinde müthiş bir anlam zenginliği getirmekte ve

⁶⁸ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş İbn Muhammed b. Muhtâr el-Kaysî el-Kayravânî el-Kurtubî, *el-Keşf 'an vüçûhi'l-kırââtî's-seb' ve 'ilelihâ ve hucecihâ*, thk. Muhyiddîn Ramazan (Dimaşk: Matbûâtü Mücemme'î'l-Lügati'l-Arabiyye, 1394/1974), 2/377.

⁶⁹ Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed, *Envâru'l-Kur'ân ve esrârü'l-Furkân*, thk. Nâci Süveyd (Beyrut: Dâru Kütübî'l-İlmiyye, 1434/2013.), 5/323.

⁷⁰ Ezherî, *Me'âni'l-kırâât*, 3/147.

⁷¹ Ebû Muhammed 'Abdülhak b. 'Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharriru'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'Azîz (Tefsîru İbn 'Atıyye)*, thk. 'Abdü's-Şâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001), 5/485.

dilbilimsel çalışmalar için de büyük bir önem ve kaynaklık arz etmektedir.⁷²

3. Muzârî Fiil ve İsm-i Fâil Formu Arasındaki Dönüşüm

İsim-fiil kipleri dönüşümü bağlamında sahih kıraatlerdeki kıraat farklılıkları arasında yer alan muzârî fiil-ism-i fâil formuyla ilgili örnek,⁷³ Yâsîn sûresi 81. ve Ahkâf sûresi 33. âyetlerdeki “يَقْدِرُ” kelimesidir. Yâsîn sûresindeki bu kelimeyi, Ya‘kûb kıraatinin Ruveys rivayetinde, Ahkâf sûresindeki aynı kelimeyi ise Ya‘kûb kıraatinin her iki rivayetinde de ي harfini fetha ile ق harfini med yapmaksızın sükûn ile “يَقْدِرُ” şeklinde muzârî fiil olarak okunmaktadır. Buna karşılık cumhûr, her iki yerde de “bâ” harf-i cerrini kullanarak ق harfini fetha ile ardından “elif”in isbâtı ve tenvinli mecrûr bir ر harfi ile “يَقْدِرُ” şeklinde okumaktadır.⁷⁴ Buna göre “يَقْدِرُ/yakdiru” vechi muzârî fiil sigasında, “يَقْدِرُ/bi kâdirin” okuyuşu ise ism-i fâil formunda olmaktadır.⁷⁵ Bu bağlamda resmü’l-mushaf âlimleri, bu iki sûredeki bahse konu kelimenin mushaflarda “elif”siz yazıldığını; ancak Kıyâme sûresi 40. âyetteki benzer kelimenin “elif”in isbâtıyla yer aldığını vurgulamaktadır.⁷⁶

Ebû Mansûr el-Ezherî (öl. 370/980), Hadramî⁷⁷ nispesiyle Ya‘kûbun okuyuşunu kastederek söz konusu okuyuşun Arapça grameri açısından doğru olduğunu dile getirmektedir. Ancak kıraat âlimlerinin ittifak ettiği bu okuyuşun Ebû Hâtim es-Sicistânî (öl. 255/869) tarafından zayıf olarak değerlendirilmesini bir yanlış olarak nitelendirmektedir.⁷⁸ Bu bağlamda Zemahşerî (öl. 538/1144), onlu kıraat tasnifinde sahih kıraatler

⁷² Hâtır, “et-Tebâdü’l-d-dilâli”, 234.

⁷³ Muzârî fiil-ism-i fâil formuyla ilgili diğer örnekler en-Neml 81 ve er-Rûm 53. âyetinde bulunan “يَقْدِرُ” ve “يَقْدِرُ” vecihleridir.

⁷⁴ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 4/2580-2581; Abdülfettâh b. ‘Abdilğani el-Kâdî, *el-İdâh li metni’l-Dürre* (Mekke: el-Mektebetü’l-İslâmiyye), 1434/2013), 346-347; Bennâ, *İthâf*, 2/405.

⁷⁵ Bâlûvî, *Zübdetü’l-irfân*, 2/752, 836.

⁷⁶ Ebû Amr Osman b. Sa‘îd ed-Dânî, *el-Mukni‘ fi ma‘rifeti mesâhifi’l-emsâr*, thk. Nûra bnt. Hasen b. Fehd el-Humeyyid (Riyad: Dâru’t-Tedmûriyye, 1431/2010).

⁷⁷ İbnü’l-Cezerî, *Tahbîru’t-Teyssir*, 17.

⁷⁸ Ebû Mansûr el-Ezherî Muhammed b. Ahmed, *Kitâbü me‘âni’l-kırâât*, thk. ‘Îd Mustafa Derviş - ‘Îvad b. Hamd el-Kavzî (Kahire: Dâru’l-Me‘ârif, 1412/1991), 2/312-313.

kategorisinde değerlendirilen Ya'kûb'un⁷⁹ bu okuyuşuna “قُرِئَ” şeklinde meçhûl bir kiple gönderme yaparak herhangi bir yorumda bulunmamaktadır.⁸⁰ Keza tefsir otoritelerinden İbrâhîm es-Sa'lebî (öl. 427/1035) de ism-i fâil sigasını cumhûrun okuyuşu olarak vurguladıktan sonra onun, Ya'kûb el-Hadramî'nin fiil formuyla okuduğunu aktarması⁸¹ zımnen de olsa cumhûrun görüşünü tercih ettiğini göstermektedir. Tüm bu açıklamalar şunu da göstermektedir ki bir kıraat, sahih kıraatler kapsamında yer alsa da onun mütekaddimûn kıraat bilginleri tarafından değerlendirmeye tabi tutulabildiği müşahede edilmekte ve bu konuda ulemadan farklı görüşlerin sâdır olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim yukarıda yapılan yorumlar dikkate alındığında يَتَدِرُّ ve يَتَدِرُّ okuyuşuyla ilgili henüz onlu kıraat tasnifinin teşekkül etmediği erken dönemlerde muzârî fiil vechine itirazların varlığı gözlenmektedir. Ne var ki kıraati aşereden Ya'kûb'un يَتَدِرُّ şeklindeki okuyuşuna Sicistânî tarafından yapılan itirazın Ezherî tarafından yanılığın kabul edilmesi de bir vakıadır.

Ebû Hayyân el-Endelüsî, yukarıda ele alınan ilgili kelimenin muzârî vechinde âyetin, “büyüklüğü ve azametinden dolayı yeri ve gökleri yaratanın insanları yaratmaya da kâdir olduğu”⁸² anlamına geldiğini ifade etmektedir. Ayrıca bu okuyuş bağlamında el-Bikâ'î (öl. 885/1480), “Cenâb-ı Hakk'ın yaratma kudretinin devamlılığına ve sürdürülebilirliğine” vurgu yapıldığını belirtmektedir.⁸³

Yukarıdaki kıraat farklılıklarıyla ilgili yapılan yorumlar, her bir okuyuşun anlama farklı bir zenginlik ve derinlik kattığını göstermektedir.⁸⁴ Bir okuyuş üzerinden murâd-ı ilâhîyi kavramada

⁷⁹ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriin*, 15-16; Muhammed 'Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Fevâz Ahmed Zemerlî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'Arabî, 1415/1995), 1/357.

⁸⁰ Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf*, 901.

⁸¹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 22/312.

⁸² Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhîr*, 9/85.

⁸³ Bürhânüddîn Ebû'l-Hasen İbrâhîm b. Ömer el-Bikâ'î, *Nazmü'd-dürar fi tenâsübi'l-âyâti ve's-süver* (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-İslâmî, 885/1480), 16/183.

⁸⁴ Asr-ı saâdetten günümüze kadar ulaşan zengin mirasa ancak Arap dil bilimi sayesinde muttali olunur. Fasîh Arapça'da irab; donuklaşmış, tarihe mal olmuş, nakli hüviyettir. Buna semâ' (böylece rivayet edildi) denir. Kıyas ve dayanaklar tali konumdadır. Kıraatte de nakil merkezi konumdadır. Buna sened-i sahih (böylece nazil oldu) denir. Bu sabiteler sayesinde ilk asırda yaşayan biriyle günümüzde yaşayan

yaşanan zorluklar, diğer bir okuyuşun sunduğu anlam zenginliğiyle aşılmakta ve bu şekilde meramın daha net bir şekilde anlaşılmasına olanak sağlandığı anlaşılmaktadır. İfade etmeye çalıştığımız zorluk/muğlaklık her ne kadar çalışmamızdaki örneklerde kendisini göstermese de ferşî ihtilaflarda bu türden örneklere rastlamak mümkündür.⁸⁵

Sonuç

Ferşü'l-hurûf kapsamına giren kip tahavvüllerine ait yazı iskeletinde kip zaviyesinden meydana gelen ciddi farklılıklar dikkati calıp bir durumdur. Bu durum, zaman zaman âyetlerin manasına çok farklı boyutlar kazandırabilmektedir. İsim-fiil kipleri dönüşümü bağlamında meşhûr kıraatlerin ele alındığı bu çalışmada söz konusu dönüşüme uğrayan örneklerin sınırlı sayıda olduğu tespit edilmiştir. Bunlar, aynı kelime grubu içinde ortaya çıkan kıraat farklılıklarıyla kıyaslandığında sayıca büyük bir yer tutmasa da Arapça kelime çeşitlerine konu olan fiil, isim, harf ayrımı açısından önem arz etmektedir.

Kıraatlerde kelime grupları arasında meydana gelen dönüşümler, anlam yönünden dikkate değer katkılar sunan bir husustur. Araştırmada

birinin metinleri aynı şekilde anlaması mümkün olur. Bkz. Aydın Kudat, "Kur'ân Kıraâtı ile Arap Dilbilimi Münasebeti Üzerine", *Turkish Studies - Comparative Religious Studies* 15/1 (Mart 2020), 63-75.

⁸⁵ Örnek olarak Cuma sûresi 9. âyetteki *فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ* şeklindeki kıraat, koşarak Allah'ın zikrine gidilmesini ifade etmektedir; fakat anlatılmak istenen ise daha farklıdır. Nitekim ilgili âyetteki *فَاسْعَوْا* kelimesinde anlatılmak isteneni, şâz bir kıraat olan *فَافْطُؤْا* ifadesinin açıklığa kavuşturduğu söylenebilir. Âyetin ilgili bölümünün anlamı, mezkûr okuyuşla "...Allah'ı zikretmeye yönelin..." şeklinde olmaktadır. Sonuç itibarıyla bu son ferşî farklılık bir önceki kıraatteki maksadı beyan etmektedir. bkz. Muharrem Önder, "Şâz Kıraatlar ve İslâm Hukûku Açısından Değeri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 13 (2009), 176. Bir diğer örnek ise Mâide sûresi 112. âyettir. *هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنْزِلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ* "Rabb'in bizim üzerimize semadan bir mâide (sofra) indirebilir mi?" Bu ifadenin zahirine bakıldığında Cenabîhakk'ın kudretinden sanki şüphe edildiği görülmektedir. Hâlbuki Hz. İsa'nın tabiilerine bu şekilde bir söz etmek yakışık almaz. Nitekim bazı müfessirler bu ibareyi, "Semadan bize bir mâide indirmek Rabbî'nin hikmeti ve iradesine muvafık olabilir mi?" şeklinde yorumlamaktadır. Kisâî'nin kıraatinde ise *يَسْتَطِيعُ* gâib sigası, *يَسْتَطِيعُ* şeklinde muhatab sigasıyla okunmaktadır. Buna göre mana "Semadan bize bir mâide indirmesini Rabbin'den isteyebilir misin?" olmaktadır. Bu durumda cumhurun gaib okuyuşuyla meydana gelen müphemlik kaybolmakta ve Havârîler'in ilgili âyetteki sözlerinden kasıtları ortaya çıkmaktadır. bk. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili (inceleme - tenkitli metin)*, haz. Asım Cüneyd Köksal - Murat Kaya (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 2/787.

mazî fiil-ism-i fâil, mazî fiil-mastar formları ile muzârî fiil-ism-i fâil formuna ilişkin meşhûr kıraat örnekleri değerlendirilmiş ve her bir örnek üzerinden ortaya çıkan anlamsal farklılıklar analiz edilmiştir. Kıraatlerdeki bu tür dönüşümler, anlamı sadece şekilsel olarak değiştirmekle kalmamakta, aynı zamanda ilgili ayetlerin vurgusunu ve mefhumunu dönüştürmektedir. Yine araştırmada ele alınan kıraat farklılıkları, telaffuzda kendini gösterse de dil bilim konusunda da belirttiği saptanmış, buna ilaveten ilgili kıraat ihtilaflarının âyetlerin yorumlanmasına tesir ettiği dolayısıyla da tefsir geleneği üzerinde doğrudan etkili olduğu tespit edilmiştir. Nitekim klasik tefsir eserlerinde bu kıraat farklılıklarının zaman zaman yorumlandığı, bazen de sadece nakledilmekle yetinildiği müşahade edilmiştir. Sonuç olarak kıraatlerdeki isim-fiil kip dönüşümleri yüzeysel bir lafız değişikliğinden öte, âyetlerin manasına farklı perspektifler getirmekte, tefsiri zenginleştirmekte ve kapalı ifadelerin anlam cihetinden daha iyi kavranmasına imkân tanımaktadır. Bu dönüşümler, farklı kıraatlerin hiçbir zaman çatışmadığını; bilakis birbirini tamamlayarak murâd-ı ilahiye daha geniş bir bakış sunduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- Ahfeş, Ebü'l-Hasen Se'îd b. Mes'ade el-Evsat. *Kitâbü me'âni'l-Kur'ân*. thk. Hüdâ Mahmûd Kırâ'a. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1411/1990.
- Âlûsî, Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn es-Seyyid Mahmûd el-Bağdâdî. *Rûhu'l-meânî fî tefsiri'l-Kur'âni'l-'azîmi ve's-seb'i'l-mesânî*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, ts.
- 'Atıyye, Eyyûb Cercîs. "Zâhiratü't-tebâdüli beyne ismi'l-fâ'ili ve'l-fi'lî'l-mâzî fî dav'i'l-kırâât". *Mecelletü Ebhâs* 10 (2017), 15-38.
- 'Avad, Hasen Sâlim. *et-Tevâtürü fi'l-kırâati'l-Kur'âniyye vemâ üsîra havle şübühât*. Dubai: Mektebetü'l-Mühtedîne'l-İslâmyye, 1434/2013.
- Bâlûvî, Hâmid b. 'Abdi'l-Fettâh. *Zübdetü'l-irfân fî vücûhi'l-Kur'ân*. thk. Mustafa Atilla Akdemir. 2 Cilt. Dubai: Câizetü Dubeyi'd-Devliyye li'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1442/2020.
- Bennâ, Muhammed b. 'Abdilğânî ed-Dimyâtî. *İthâfü fudalâi'l-beşer bi'l-kırâati'l-erba'ate 'aşer*. thk. Şa'bân Muhammed İsmâîl. 2 Cilt. Beyrut:

- Âlemü'l-Kütüb, Kahire: Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye, 1407/1987.
- Bikâ'î, Bürhânüddîn Ebü'l-Hasen İbrâhîm b. Ömer. *Nazmü'd-dürar fî tenâsübi'l-âyâti ve's-süver*. 24 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-İslâmî, 885/1480.
- Cârim, 'Âlî - Emîn, Mustafa. *en-Nahvu'l-Vâdih fi'l-kavâ'idi'l-lügati'l-'Arabiyye*. Kahire: Dâru Kubâi'l-Hadîse, 2007.
- Çetin, Abdurrahman. *Kıraatların Tefsire Etkisi*. İstanbul: Ensar, 2012.
- Dabbâ', Ali Muhammed. *el-İdâe fî beyâni usûli'l-kırâe*. Kahire: el Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1420/1999.
- Dağ, Mehmet. *İhticâc Bağlamında Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul: İsam, 2011).
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Sa'îd. *el-Mukni' fî ma'rifeti mesâhihi'l-emsâr*. thk. Nûra bnt. Hasen b. Fehd el-Humeyyid. Riyad: Dâru't-Tedmûriyye, 1431/2010.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 8. Basım, 2021.
- Dûserî, İbrâhîm b. Sa'îd. *Mu'cemü'l-mustalahât fî 'ilmeyi't-tecvîd ve'l-kırâât*. Riyad: Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmî, 1425/2004.
- Dûserî, İbrâhîm b. Sa'îd. *Muhtasarü'l-'ibârât li mu'cemi mustalahâtî'l-kırâât*. Riyad, Dâru'l-Hadâne, 1429/2008.
- Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhammed b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân. *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1432/2010.
- Emin Efendi, Molla Mehmed. *'Umdetü'l-hullân fî izâhi Zübdeti'l-'irfân*. thk. Mehmet Çaba. 2 Cilt. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2021.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Kitâbü me'âni'l-kırâât*. thk. 'Îd Mustafa Dervîş - 'Îvad b. Hamd el-Kavzî. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1412/1991.
- Ferrâ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 3.Basım, 1403/1983.
- Gülle, Sıtkı. "Kıraatlerde Tevatür Olgusu". *Tarihten Günümüze Kıraat İlmi*. (Uluslararası Kıraat Sempozyumu, 16-18 Kasım 2012). Genel koordinatör: M. Emin Özafşar. 71-77. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.

- Hâtır, 'Amr Hamdî İbrâhîm vd. "et-Tebâdülü'd-dilâlî beyne sîğati ismi'l-fâ'il ve siyağî sarfiyyeti'l-uhrâ fî kırâati Hamza ve rivâyeti Hafs". *Mecelletü Külliyyeti'l-Edeb Câmi'atü Bürs'aîd* 22/22 (Ekim 2022), 219-237. 10.21608/JFPSU.2022.129331.1173
- Hâzin, 'Alâuddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî. *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-Tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004.
- İbn 'Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyye, 1984.
- İbn 'Atıyye, Ebû Muhammed 'Abdülhak el-Endelüsî. *el-Muharriru'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'Azîz (Tefsîru İbn 'Atıyye)*. thk. 'Abdü's-Şâfi Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- İbn Bellîme, Ebû 'Ali el-Hasen b. halef b. 'Abdillâh. *Telhîsu'l-ibârât bi letîfî'l-işârât fî'l-kırâati's-seb'i*. thk. Sübey' Hamza Hâkimî (Beyrut: Müessesetü 'Ulûmi'l-Kur'ân, 1409/1988.
- İbn Cüzey, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnâtî. *et-Teshîl li 'ulûmi't-Tenzîl*. eş-Şârika: el-Müntede'l-İslâmî, 1432/2012.
- İbn Hâleveyh, el-Hüseyn b. Ahmed b. Hamdân. *el-Hucce fî'l-Kırâati's-seb'i*. thk. 'Abdü'l-Âl Sâlim Mükerrrem. Beyrut: Dâru's-şurûk, 3. Basım, 1399/1979.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullah b. Müslim. *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*. thk. Es-Seyyid Ahmed Sakr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1398/1978.
- İbn Mihrân, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn el-Esbehânî. *el-Ğâye fî'l-kırâati'l-aşr*. thk. Muhammed Ğıyâs el-Cenebâzî. Riyad: Dâru'Şevâf, 2. Basım, 1411/1990.
- İbn Mîsiyye, Rafîka. "Ettenâvübü'd-dilâlî beyne sîğati ismi'l-fâ'il ve siyağî sarfiyyetin uhrâ". *el-İnsâniyye* 46 (Aralık 2016), 387-408.
- İbn Zencele, Ebü Zür'a Abdurrahmân b. Muhammed. *Hucetü'l-kırâât*, thk. Saîd el-Afgânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *en-Neşru fî'l-kırâati'l-aşr*. Beyrut: Daru'l-Ğavsânî, 1440/2019.

- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *Müncidü'l-mukriîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye 1400/1980.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *Tahbîru't-Teyisîr fî kırâati'l-eimmeti'l-'aşera*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1404/1983.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*. thk. Ğânim Kaddûrî Hamed. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- İbnü'l-Cezerî, Şihâbüddîn Ebî Bekr Ahmed b. Muhammed b. Muhammed. *Şerhu Tayyibeti'n-Neşri fî'l-kırâati'l-'aşr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1420/2000.
- Kabâkîbî, Şemsüddîn Ebî Abdillâh Muhammed b. Halîl. *Îdâhu'r-rumuz ve miftâhu'l-künûz*. Amman: Daru Ammâr, 1424/2003.
- Kâdî, Abdülfettâh b. 'Abdilğânî. *el-Büdüru'z-zâhire fî'l-kırâati'l-'aşri'l-mütevâtira min tarîkeyi's-Şâtibiyye ve'd-Dürre*. Kahire: Dâru's-Selâm, 2. Basım, 1430/2009.
- Kâdî, Abdülfettâh b. 'Abdilğânî. *el-Îdâh li metni'd-Dürre*. Mekke: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1434/2013.
- Kılıç, Mehmet - Pilgir, Muhammed. "Hicri II-IV. Asır Kıraat İhticâcı Uygulamalarının Sonraki Dönem Kıraat İhticâcı Uygulamalarına Etkileri: *Neşru'l-Kırâati'l-'Aşr* Özelinde Bir İnceleme". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/49 (Haziran 2024), 327-352. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.1434229>
- Kılıç, Mehmet. *Molla Ali el-Kârî'nin "Envâru'l-Kur'ân ve Esrâru'l-Furkân" Tefsirinde Kıraatlere Yaklaşımı*. Ankara: İlâhiyât, 2023.
- Kılıç, Servet. "Mekkî b. Ebî Talib'in Sahih Kırâat Kriterlerine Yaklaşımı". *Genç Mütefekkirler Dergisi* 2/2 (Aralık 2021), 230-257.
- Kudat, Aydın. "Kur'ân Kırâatı ile Arap Dilbilimi Münasebeti Üzerine". *Turkish Studies - Comparative Religious Studies* 15/1 (Mart 2020), 63-75. <http://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.41596>
- Kudat, Aydın. *Kırâatları Hüccetlendirmede Dilbilim Olgusu*. Ankara: Son Çağ Yayınları 2020.

- Kurtubî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân ve'l-mübeyyinü lima tedammenehû mine's-sünneti ve âyi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ridvân 'Arkasûsî, Hâlid el-'Avvâd, Muhammed Mu'tez Kerîmüddîn. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006.
- Mehdevî, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. 'Ammâr. *Şerhu'l-Hidâye*. thk. Hâzım Se'îd Haydar. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, ts.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî el-Kayravânî el-Kurtubî. *el-Keşf 'an vüçûhi'l-kırââtî's-seb' ve 'ilelihâ ve hucejihâ*. thk. Muhyiddîn Ramazan. 2 Cilt. Dımaşk: Matbûâtu Mücemme'î'l-Lüğatî'l-'Arabîyye, 1394/1974.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî el-Kayravânî el-Kurtubî. *Kitâbü't-tebsıra fi'l-kırââtî's-seb'i*, thk. Muhammed Ğavs en-Nedvî. Hindistan: ed-Dâru's-Selefiyye, 1402/1982.
- Mes'ûl, 'Abdu'l-'Alî el-Me'sûl. *el-Îdâh fi 'ilmi'l-kırâât*. Ürdün: 'Âlemü'l-Kütüb, 1428/2008.
- Mes'ûl, 'Abdül'alî el-Me'sûl. *Mu'cemü mustalahâtî 'ilmi'l-kırââtî'l-Kur'ânîyye*. Kahire: Dâru's-Selâm, 1428/2007.
- Meylânî, Muhammed b. 'Abdirrahîm b. el-Huseyn el-Ömerî. *Kitâbü şerhi'l-Muğnî fi'n-nahv ve ma'ahû metnü'l-Muğnî fi'n-nahv*. thk. 'Abdü'l-Kâdir el-Heytî. Bingazi: Dâru'l-Kütübî'l-Vataniyye, 1998.
- Nâsîf, Hifnî. vd. *ed-Dürûsü'n-nahviyye*. Kahire: Dâru'l-'Akîde, 1428/2007.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısrî. *Me'âni'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. thk. Muhammed 'Alî es-Sâbûnî. Mekke: Merkezü İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, 1409/1988.
- Nüveyrî, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali. *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-kırââtî'l-'aşr*, thk. Mecdî Muhammed Sürûr Sa'd Baslûm. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Özaydın, Abdülkerim. "Ezdî, Yezîd b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/48-49. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Önder, Muharrem. "Şâz Kıraatlar ve İslâm Hukûku Açısından Değeri". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 13 (2009), 163-194.

- Sawas, Abdullah. *İhticac ve Tercihin Kıraat İlmindeki Yeri ve İslami İlimlerle İlişkisi*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Sa‘lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Salah b.Sâlim Bâ Osmân vd. 33 Cilt. Cidde: Dâru't-Tefsîr, 1436/2015.
- Sellûm, Ahmed b. Fâris. *Cühûdü'l-İmâm Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm fî 'ulûmi'l-kırâât ve tahkiki ihtiyârihi fî'l-kırâah*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1427/2006, 321.
- Şeref, Cemâlüddîn Muhammed. *el-Kırââtî'l- 'aşri'l-mütevâtirati min tarîki Tayyibeti'n-Neşr*. Tanta: Dâru's-Sahâbeti li'Türâs, 4. Basım, 1433/2012.
- Şevkânî, Muhammed b. 'Ali b. Muhammed. *Fethu'l-kadîr el-câmi 'u beyne fenni'r-rivâyeti ve'd-dirâyeti min 'ilmi't-tefsîr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 2. Basım, 1419/1998.
- Şinkîfî, 'Abdurrahîm b. 'Abdillâh b. Ömer. "Mevâridü tevcîhi'l-kırââtî'l-Kurâniyye", *Mecelletü'l-Câmi 'ati'l-İslâmiyye* 152 (2015), 103-137.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. 'Abdullah b. 'Abdülmuhsin et-Türkî. 25 Cilt. Riyad: Dâru Hicr, 1424/2003.
- 'Ukberî, Ebû'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Huseyn b. Abdillâh el-Eze'î el-Bağdâdî. *İmlâü mâ menne bihi'r-Rahmân min vücûhi'l-i'râbi ve'l-kırâati fî cem'i'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Yazır, Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili (inceleme - tenkitli metin)*. haz. Asım Cüneyd Köksal - Murat Kaya. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Yeşildağ, Adem. *Şevkânî'nin Fethu'l-Kadîr'de Kırâatleri Tetkik Usulü*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*. thk. 'Abdü'l-Celîl 'Abdüh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut, 'Alemü'l-Kütüb, 1408/1988.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer. *Tefsîru'l-Keşşâf 'an hakâiki't-Tenzîli ve 'uyûni'l-ekâvîli fî vücûhi't-te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 3. Basım, 1430/2009.

Zerkeşî, Muahmmmed b. 'Abdillâh. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk.
Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs,
1404/1984.